

Parlamentarizmo ir cenzūros problema 1920–1926 metais

Audronė Žemaitytė-Veilentienė

Vytauto Didžiojo karo muziejus

K. Donelaičio 64 g. LT-44248 Kaunas

El. paštas audveilentiene@hotmail.com

Lietuvos valstybės laikinosios konstitucijos, priimtose 1920 m. birželio 2 d., 16§ skelbė: „Visiems Lietuvos piliečiams laiduojama asmens, buto ir korespondencijos neliečiamybė, tikybos, sąžinės, spaudos, žodžio, streikų, susirinkimų ir draugijų laisvė.“ Tačiau pastaboje prie šio paragrafo buvo pažymėta, kad „karo metu, taip pat valstybei gręšiančiam pavojui pašalinti, konstitucijos garantijos įstatymų keliu gali būt sustabdytos“¹. Parlamentarų diskusijų šis paragrafas nesukėlė, tačiau beveik per visą parlamentarizmo laikotarpį iki 1926 m. vasaros dėl karo stovio įstatymo šios laisvės buvo suvaržytos. Kodėl ir kaip buvo įmanoma „suderinti“ viešosios informacijos draudimus su demokratijos garantuota spaudos laisve, autorė nagrinėja, pasitelkdama lietuvišką periodiką ir gretindama kitus istorinius dokumentus.

Esminiai žodžiai: Konstitucija, cenzūra, kritika, įstatymas, Seimas, Vyriausybė, spauda.

Prasidėjus Lenkijos ir Sovietų Rusijos karui, padidėjo grėsmė Lietuvos saugumui. Lietuvos Vyriausybė pasiūlė priimti įstatymą dėl karo stovio įvedimo. Krašto apsaugos ministras Konstantinas Žukas, 1920 m. liepos 23 d. pristatydamas šio įstatymo projektą Steigiamajame Seime, paaiškino priežastis, paskatinusias Vyriausybę žengti tokį žingsnį – tai bolševikų agitatoriai, plūstantys iš jų okupuoto Vilniaus, lenkų pabėgėliai ir maisto produktų išvežimas iš Kauno į Vilnių². Socialdemokratai pasisakė

¹ SSD. 1920 06 02. Posėdis 10.

² SSD. 1920 07 23. Posėdis 30.

prieš karo stovio įvedimą, tačiau parlamento dauguma dar tą pačią dieną priėmė įstatymą trečiuoju skaitymu. „Socialdemokratas“ rašė:

„[...] karo stovio paskelbimas yra nepasitikėjimo aktas, kurį valdžia ir jai pritarusios krikščionių ir liaudininkų partijos reiškia visuomenei.“³

Karo stovio įvedimas lėmė kai kurių demokratinių teisių, o ypač spaudos ir susirinkimų laisvės suvaržymus. „Socialdemokratas“ ne kartą kritikavo karo stovio keliamus sunkumus ir negeroves. Ypač daug „Socialdemokratas“ rašė apie komendantų ir Žvalgybos skyriaus saviavaliavimus karo stovio metu. Kaip bebūtų keista, tačiau net ir cenzūros metu „Socialdemokratų“ straipsniai būdavo labai aštrūs ir ypatingai kritiški valdžios atžvilgiu. Tiesa, dažnai jie išeidavo su baltomis dėmėmis – cenzūros išbrauktais sakiniais ar ištisomis pastraipomis. Tas pats likimas ištikdavo ir kitos opozicinės partijos Tautos Pažangos laikraštį „Tauta“.

Karo su lenkais metu visa Lietuvos spauda buvo vieninga, kviesdama Lietuvos žmones į kovą su L. Želigovskio kariuomene. Tuo metu buvo suprantamas ir karo stovio egzistavimas. Bet karo grėsmei praėjus, opozicinė socialdemokratų partija pradėjo siekti karo stovio panaikinimo. 1921 m. rugsėjo 16 d. socialdemokratų frakcija įteikė paklausimą Ministrui pirmininkui dėl karo stovio panaikinimo. Ji teigė, kad nuo 1921 m. pradžios Lietuva nekariauja, o visame krašte viešpatauja karo stovis: įvesti karo teismai prieš piliečius, trukdomas darbininkų profsąjungų darbas, spauda visiškai priklauso nuo cenzorių nuožiūros, įvesta mirties baudmė. Socialdemokratų nuomone, karo stovis slopina krašto gyvenimą ir gali nuteikti Europos demokratiją prieš Lietuvą, kaip teroro kraštą⁴.

Ministras pirmininkas K. Grinius, atsakydamas į paklausimą, pareiškė, kad kova už nepriklausomybę dar nesibaigė, todėl karo stovio panaikinti negalima. Kalbėdamas dėl spaudos varžymo jis pareiškė:

„Man rodos, kad mes niekumet neturėjome tokios spaudos laisvės, kaip dabar. Jeigu dabar paimsim „Lietuvos balsą“ ar „Socialdemokratą“, tai rasime užtenkamai įrodymų, kad spauda yra pas mus laisva. Jeigu yra pas mus parlamentas, tai nėra prasmės pas mus varžyti spaudą. Varžoma tik kas dėl davimo žinių dėlei kariuomenės, kadangi, jei leisti rašyti apie kariuomenę, ką tik nori, tai tas tik gali pakenkti ir būtų didelė šaliai nenauda“⁵.

³ Vėl karo stovis.// Socialdemokratas, 1920 07 29. Nr. 13. P. 1.

⁴ SSD. 1921 09 16. Posėdis 123.

⁵ Ten pat.

„Lietuvos balsas“ buvo Tautos Pažangos laikraštis, redaguojamas buvusio prezidento Antano Smetonos. Keisdamas pavadinimus šis laikraštis ėjo daugiau kaip dvejus metus. Nepatekus į Seimą A. Smetonai žurnalistika tapo vieninteliu jo politinės kovos ginklu. A. Smetonos publicistika buvo labai pesimistinė: nei vidaus, nei užsienio politikoje jis nieko gero nematė ir aiškino, kad padėtis vis blogėja, o dėl visų blogybių kaltino valdančiąsias partijas. Iš tikrųjų parlamentarizmo laikotarpiu buvo pasiekta labai daug: 1) padėti teisiniai-demokratiniai valstybės pamatai, 2) Lietuva gavo tarptautinį pripažinimą, 3) atgautas Klaipėdos kraštas, 4) įvesta sava valiuta, 5) įkurtas universitetas ir daug kitų švietimo ir kultūros įstaigų, 6) sparčiai vykdyta žemės ūkio reforma, be to, vos per 3–4 metus atkurtas karo sugriautas ūkis.

Tuo tarpu, daugybė buvusio prezidento A. Smetonos straipsnių pirmo skaitytojui mintį, jog iškilęs pavojus Lietuvos nepriklausomybei, nes krikščionys demokratai gali išsižadėti Vilniaus, susitardami su Varšuva. Panašiai, tik dar aštriau rašė A. Voldemaras, kuris daugiausia kritikavo Vyriausybės užsienio politiką ir save laikė geriausiu šios srities žinovu. Vyriausybės, remdamosis karo stovio įstatymu, dažnai Tautos Pažangos spaudai taikė įvairias sankcijas. Tai gerai iliustruoja 1923 m. birželio 10 d. paskutiniame „Krašto balso“ numeryje atspausdintas A. Voldemaro atsisveikinimas su skaitytojais:

„[...] gale balandžio 1921 m. atsiranda „Lietuvos balsas“. Tai buvo metas, kai mūsų delegacija Briusely ruošė Hymanso projektą. Mes pradėme savo laikraštį kovą prieš šį projektą [...]. Rudeniop protesto ūpas prieš Hymanso projektą eina didyn, ir „Lietuvos balsas“ tampa uždarytas komendanto įsakymu [...]. Neužilgo pasirodo „Lietuvių balsas“. Tai metas, kada Seimas turi galutinai pasisakyti, ar priims, ar atmes Hymanso projektą. [...] mūsų laikraštis tapo vėl uždarytas prieš Naujuosius metus. Jo vieton atsirado „Tautos balsas“, kurio išėjo vos 3 numeriai, ir jau prie antro numerio redaktorė p.Tūbelienė ir aš gavome komendanto nutarimą išsiųsti mus iš Kauno [...] Tada (1922 m. – aut. p.) sausio mėnesį pradėjo eiti „Tėvynės balsas“. Valdžios taktika pakito. Vieton uždarinėjimo pradėta teisme kelti bylas. Pirmoji buvo už rašymą apie Purickio šmugelį. Paskui jos pasipylė kaip iš maišo [...]. Bet teisme yra apeliacija ir kasacija. Visam tam daug laiko praeina. Todėl valdžia grįžo prie komendanto, kuris uždarė „Tėvynės balsą“. Ant rytojaus jo vieton pradėjo eiti „Krašto balsas“ [...]. Valdžia paėmė naują kursą: neuždarinėti mūsų laikraščio,

nekelti jam bylų teisme, o uždėdinti jam pinigines baudas. Įteikęs komendanto nutarimą apie bausmės uždėjimą, milicijantas ateina trečion dienon paimti ar pinigų, ar vesti p Noreiką (atsakingąjį redaktorių – aut. p.) atsėdėti. Daug, daug baudų mums teko sumokėti.“⁶

Valdančioji krikščionių demokratų ir liaudininkų koalicija taip pat suprato, kad reikia keisti karo stovio įstatymą, tačiau visiškai jo panaikinti nenorėjo. 1922 m. gegužės 16 d. Seime kun. J. Steponavičius pristatė „Įstatymo karo stoviui įvesti pakeitimo sumanymą“⁷. Tas projektas numatė karo stovio panaikinimą kai kuriose srityse. Geležinkeliai ir vietos, kuriose, dislokuota kariuomenė toliau liko karo stovio zonoje. Socialdemokratas K. Venclauskis piktinosi, kad Lietuvai nekariaujant karo stovis paliekamas beveik visoje teritorijoje. Jis siūlė palikti karo stovį tik pasienio zonoje. Svarstant šį projektą liaudininkų lyderis Mykolas Sleževičius karo stovį siūlė panaikinti visoje Lietuvoje, išskyrus 30 kilometrų pafrontės zoną ir geležinkelių linijas. Dauguma balsų 35 prieš 30 buvo nuspręsta projektą grąžinti Krašto apsaugos komisijai. Karo stovio įstatymas liko galioti toliau, tačiau jo panaikinimo pradėjo reikalauti ir liaudininkai.

Socialistų liaudininkų ir Valstiečių sąjungos blokas iš pradžių palaikęs karo stovio įvedimą, vėliau iširus koalicijai su krikščionimis demokratais, pradėjo reikalauti jo panaikinimo. 1922 m. liepos mėnesį jau Valstiečių liaudininkų blokas Seime įteikė interpeliaciją dėl karo stovio ir karo cenzūros panaikinimo. Joje pateikiami faktai, kai dėl netinkamo karininkų elgesio kritikos buvo išbrautos dalys iš „Lietuvos ūkininko“ ir „Lietuvos žinių“ uždarytas straipsnių, o laikraštis „Laisvė“ dėl straipsnio apie karo valdininkus uždarytas. Interpeliacijos pabaigoje klausama ar kaltininkai bus nubausti bei „kada bus panaikintas karo stovis su visais karo stovio padarais: karo cenzūra ir komendantūromis, kurie yra esamosios krašte saualės ir beteisės šaltinis ir pamatas ir kuris veda mūsų kraštą prie suirutės“⁸. Dėl interpeliacijos kalbėjęs Krašto apsaugos viceministras kpt. Juozas Papečkys pareiškė: „Mūsų visuomenė nėra prityrusi, nėra išmokusi tinkamu būdu, neišeidama iš tam tikros politinio mandagumo vagos, kritikuoti savo Vyriausybės ar visuomenės gyvenimo tam tikras apraiškas ar darbus. Mes rimtumo kritikos spaudoje neturime, mes turime

⁶ Antanas Smetona. P. 61.// Lietuvos Respublikos prezidentai. Vilnius, 1995.

⁷ SSD. 1922 05 16. Posėdis 205.

⁸ SSD. 1922 07 05. Posėdis 219.

dažniausia šmeižto pobūdžio kritiką: turime nepatikrintą įvairių faktų medžiagą ir tuo ne tik netvarkome savo gyvenimo, bet duodame stiprių kozerių į mūsų priešininkų lenkų ir bolševikų rankas“. Jis pareiškė, kad šie dalykai Karo cenzūros nebuvo praleisti, nes „jie kenkia kariuomenei, jos tvarkai ir organizacijos disciplinai“⁹. Tokia jo kalba sukėlė liaudininko lyderio M. Sleževičiaus pasipiktinimą, nors J. Papečkys taip pat buvo liaudininkų atstovas. M. Sleževičius pacitavo 1919 m. sausio 31 d. Vyriausybės nutarimą apie žinias, kurias draudžiama spausdinti:

- „1) apie dalių formavimą, skaičių, dislokaciją ir disciplyną,
- 2) apie operacinį kariuomenės darbą,
- 3) apie vadų paskyrimą ir jų pareigų ėjimą,
- 4) apie ginklus ir jų skaičių,
- 5) apie faktinės mobilizacijos išdavus, kurios gali priešininkui žinių suteikti“¹⁰.

Interpeliacijoje buvo minimi straipsniai, kuriuose rašoma apie kai kurių karininkų netinkamą elgesį, o „Laisvėje“ siūloma panaikinti karo valdininko pareigybę ir prilyginti ją karininko laipsniui. Deja, krikščionys demokratai nubalsavo prieš interpeliacijos svarstymą skubos tvarka.

Ši liaudininkų interpeliacija dėl karo stovio panaikinimo Seime pradėta svarstyti tik 1922 m. rugsėjo 14 d. 246 posėdyje. M. Sleževičius pasisakė už šios interpeliacijos svarstymą, nors dalyje Lietuvos karo stovis jau buvo panaikintas. Jis piktinosi karo cenzūros veikla išbraukiant straipsnius ir uždarinėjant laikraščius. Net Seimo narių kalbos laikraštyje spausdinamos cenzūruotos. Krašto apsaugos viceministras J. Papečkys atsakydamas į interpeliaciją pareiškė, kad dėl to, kad galioja karo stovis ir karo cenzūra kaltas Seimas, kuris nepriima reikalingų įstatymų, o ne Vyriausybė, kuri be to, pasiūlė sumanymą Baudžiamajam kodeksui pakeisti, papildant jį straipsniu apie spaudą (dėl atsakomybės už šmeižtus ir melagingas žinias). Karininkas J. Papečkys gynė karo cenzūros reikalingumą, nors pripažino, kad karo cenzoriai yra žmonės ir gali suklysti. Krikščionių demokratų lyderis M. Krupavičius energingai gynė karo cenzūros reikalingumą, vadindamas ją „vaistu valstybės gyvybei palaikyti“. Balsuojant krikščionių demokratų balsais interpeliacija buvo atmesta.

1922 m. liepos 27 d. Steigiamojo seimo 231 posėdyje sekretorius infor-

⁹ Ten pat.

¹⁰ Ten pat.

mavo, kad iš Ministrų kabineto gautas Spaudos įstatymo pakeitimo projektas, kurį Prezidiumas pasiūlė perduoti Savivaldybių ir Administracijos komisijai¹¹, tačiau Steigiamasis Seimas nesvarstė ir nepriėmė šio įstatymo.

1922 m. rugpjūčio 1 d. Steigiamasis Seimas priėmė pagrindinį Lietuvos įstatymą – Konstituciją, už kurią balsavo 59 Seimo nariai krikščionys demokratai, žydų frakcija ir nepartinis J. Žitinevičius. Nepartinis K. Zubauskas balsavo prieš, o liaudininkai ir socialdemokratai susilaikė. Konstitucijos 15 § skelbė: „Piliečiams laiduojama žodžio ir spaudos laisvė. Šią laisvę suvaržyti galima vien tik įstatymų numatytais atsitikimais, kada tai reikalinga dorai ar valstybės tvarkai apsaugoti“¹². Socialistai liaudininkai ir socialdemokratai pasiūlė įrašyti žodžius: „Cenzūros nėra“, tačiau krikščionys demokratai balsavo prieš šią pataisą. Konstitucija įsigaliojo nuo jos priėmimo dienos, tačiau žodžio ir spaudos laisvė buvo tik popieriuje, nes veikė karo stovio įstatymas.

1922 m. rugpjūčio 3 d. 236 posėdyje referentas kunigas J. Steponavičius pristatė Sustiprintos apsaugos įstatymo projektą, kuris pakeistų karo stovį ir būtų pereinamoji būsena nuo karo stovio prie normalaus gyvenimo¹³. Jis skyrėsi tik tuo, kad nepaprastosios padėties vykdymas perėjo nuo karo komendantų pečių apskričių viršininkams. Šį projektą kritikavo socialdemokratai, liaudininkai ir net krikščionys demokratai, nesuprasdami, kodėl negalima iš karto panaikinti karo stovio. Krikščionis demokratas Z. Starkus pasiūlė grąžinti svarstyti Karo stovio nuėmimo įstatymą, nes artėjo Seimo rinkimai. Karo stovio įstatymo pakeitimas buvo priimtas 1922 m. rugpjūčio 17 d. 242 posėdyje¹⁴. Karo stovis buvo panaikintas kai kuriose srityse, tačiau vietose, kur stovi kariuomenė, bei geležinkelių ir pafrontės zonose karo stovis paliktas. Taip pat padarytos legvatos rengti priešrinkiminius susirinkimus. Steigiamasis Seimas darbą baigė 1922 m. spalio 6 d.

Trumpai vos 4 mėnesius dirbęs I Seimas taip pat nepanaikino karo stovio ir cenzūros. Klaipėdos sukilimo išvakarėse karo cenzūra ėmėsi dar griežtesnių priemonių. 1922 m. gruodžio 20 d. Kauno karo komendantas paskelbė, kad laikraščių ir kitų spaudos leidinių atsakingieji redaktoriai

¹¹ SSD. 1922 07 27. Posėdis 231.

¹² SSD. 1922 07 12. Posėdis 222.

¹³ SSD. 1922 08 03. Posėdis 236.

¹⁴ SSD. 1922 08 17. Posėdis 242.

arba leidėjai bus baudžiami pinigine bauda iki 5 000 litų bei kalėjimu iki 3 mėnesių: 1) už visuomenės kurstymą nepasitikėti seimu ir valdžia, 2) už valdžios atstovų šmeižimą ir jų autoriteto žeminimą ir 3) esamai valstybės tvarkai kenksmingą leidinių kryptį¹⁵. Dauguma laikraščių suprato momento svarbą ir kurį laiką nustojo kritikuoti Seimą ir Vyriausybę, tačiau to negalima pasakyti apie Tautos Pažangos spaudą. Ypač nesuprantamas A. Voldemaro elgesys buvo Klaipėdos sukilimo metu, kada jis, žinodamas, kad E. Galvanausko Vyriausybė suorganizavo sukilimą, beveik kiekviename „Krašto Balso“ numeryje kritikavo Vyriausybę. Tuo metu A. Smetona buvo Vyriausybės įgaliotinis Klaipėdos krašte, kur tarpininkavo sukilėlių ir Antantės atsiųstos komisijos derybose. A. Voldemaras turėjo žinoti ir A. Smetonos misijos tikslą ir Vyriausybės vaidmenį sukilime. Ministras Pirmininkas E. Galvanauskas kalbėdamas Juzo aparatu su A. Smetona paprašė:

„[...] Gal gerai būtų, kad tamsta atkreiptum dėmesį „Krašto balso“ ir specialiai prof. Voldemaro, kuris stengiasi varyti negeistiną akciją, kiek galima suprasti išeidamas iš savo įpatingų ambicijų [...]“¹⁶.

A. Smetona atsakė, kad būdamas Kaune kalbėjęs su prof. A. Voldemaru, patardamas atsargiau rašyti apie užsienio politiką šiuo pavojingu momentu ir ypač rūpestingai svarstyti Klaipėdos klausimą, kad tai nepakenktų Lietuvos interesams. Beje, A. Voldemaras toliau aršiai kritikavo Vyriausybę, prie jo prisidėjo ir A. Smetona, atsistadydinęs ir Vyriausybės įgaliotinio Klaipėdos kraštui pareigų.

Jau II Seimo metu, 1923 m. lapkričio mėnesį už „melagingų žinių platinimą ir tuo visuomenės kurstymą prieš valdžią“ A. Voldemaras buvo įkalintas Varnių koncentracijos stovykloje, po to kelias savaites buvo kalinamas „Vairo“ redaktorius A. Smetona¹⁷. Atsakydamas į Seimo nario krikščionio demokrato A. Šmulksčio paklausimą dėl šio įvykio ministras pirmininkas E. Galvanauskas Seime aiškino:

„[...] ponas Voldemaras [...] yra išsiųstas iš Kauno ir patalpintas [...] į koncentracijos stovyklą Varniuose, einant ypatingų valstybės apsaugos įstatų § 8. Jis yra patalpintas [...] kaipo publicistas už melagingų žinių sklaidimą, už straipsnį laikrašty „Vairas“, kuriame jis sklaidžia mela-

¹⁵ Žepkaitė R. Klasės ir politinės partijos Lietuvosje 1919–1926 metais. V., 1978. P.154–155.

¹⁶ Pasikalbėjimas Juzo aparatu A. Smetonos, mjr. Jakučio ir E. Galvanausko 1923 02 12–13.// LCVA. F. 383. Ap.7. B. 428. P. 36.

¹⁷ Didžiulis Iz. Slidžiais keliais.// Vairas, 1923 11 22. Nr. 10. P. 2.

gingas žinias, nežiūrėdamas į visus oficialius vyriausybės pranešimus. Kadangi ponas Voldemaras sudarė sau iš to tam tikrą sistemą, kuri tęsiasi jau beveik trys metais, ir kadangi ponas Voldemaras nešioja profesoriaus titulą, yra žinomas kaip buvęs Ministeris Pirmininkas ir kaip Užsienio Reikalų Ministeris, - tai šios neteisingos žinios sudaro pačiame krašte labai neigiamo įspūdžio ir diskredituoja Lietuvos respubliką užsienyje [...]“. E. Galvanauskas pažymėjo, kad nežiūrint jokių titulų ir autoritetų yra nubaustas ir laikraščio redaktorius, kuris „[...] neprasė paliuosuoti nuo tos bausmės, bet jisai panorėjo išnaudoti savo autoritetą kaip buvęs prezidentas; tuo prisidengęs kaipo didžiausias herojus panorėjo eiti į kalėjimą neva dėl to, kad neturi užsimokėti pabaudai litų“¹⁸.

Dėl šio įvykio Kaune kilo nemažas triukšmas. 1923 m. lapkričio 11 d. valstybės teatre spektaklio „Aušros sūnūs“ metu kun. J. Tumas atsistojęs kreipėsi į Prezidentą A. Stulginskį, kad paleistų buvusį Prezidentą A. Smetoną iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo. Kauno m. karo komendantas majoras Vladas Braziulevičius tuojau nutraukė spektaklį. Liaudininkų „Lietuvos žinios“ šį įvykį pavadino „Voldemaro – Smetonos – Tumo puču“, teigdama, kad nesunku buvo J. Tumui surinkti tuos 2 000 litų ir išvaduoti buvusį Prezidentą nuo arešto, bet, matyt, nenorėta. A. Smetona, oponuodamas liaudininkams, rašė, kad jam būnant prezidentu 1919 m. lapkričio 30 d. buvo išleistas spaudos įstatymas, kuris panaikino cenzūrą, o spauda turėjo būti baudžiama ne administracijos, bet teismo, todėl :

„[...] Aš bevelijau smurtui nusilenkti, negu apleisti spaudos įstatymą, po kuriuo yra mano parašas, kurį esu padėjęs, dar tebebūdamas prezidentu“¹⁹.

Už ką gi buvo nubausti A. Voldemaras ir A. Smetona? Tame pačiame „Vairo“ numeryje yra atspausdintas Seimo sekretoriaus K. Ambrozaičio laiškas redakcijai:

„Vairo“ 8 Nr. straipsnyje „Rudens ūpan“ pasakyta: „O mūsų įstatymų leidėjai, kiek girdėti, užsimoję dar vieną smūgį ligoniui suduoti. Neseniai išleido kumečiams 6 valandų dienos darbo įstatymą ir t. t.“

Kitame to pat numerio straipsnyje (Eina girdas) pasakyta: „Grįžęs Kaunan dr. Šliupas pranešęs Seimui apie tokį pasiūlymą ragindamas nepraleisti puikios progos susiderėti su lenkais.“

¹⁸ II Seimo stenogramos. 1923 11 12. Posėdis 39.

¹⁹ A.Sm. Vivos voco, mortuos plango.// Vairas, 1923 11 22. Nr.10. P. 12.

Tiek viena, tiek antra Jūsų laikraščio žinia yra prasimanymas ir visai neatatinka tikrenybei, nes:

1. Seimas nėra svarstęs 6 val. dienos darbo įstatymo projektą ir tokio projekto Seime nėra visai buvę.
2. Nei dr. Šliūpas, nei kas kitas šioje seimo sesijoje nėra daręs Seimui, nei jo komisijoms jokie ranešimo apie reikalą derėtis su Lenkais.²⁰

Šie pavyzdžiai rodo, kaip karo stovio įstatymas buvo taikomas opozicinei spaudai, tačiau kartu galima pritarti krikščionių demokratų teiginiams, jog asmeninės A. Smetonos bei A. Voldemaro ambicijos dažnai užgoždavo valstybinį mąstymą. Jų beatodairiška kritika Seimo ir Vyriausybės atžvilgiu, kėlė visuomenės nepasitikėjimą parlamentine sistema ir Lietuvos laimėjimais, be to, diskreditavo Lietuvos valstybę užsienyje.

A. Voldemaro ir A. Smetonos įkalinimas papiktino ir socialdemokratų. Kipras Bielinis 1923 m. lapkričio 12 d. Vyriausybei pateikė paklausimą dėl karo stovio ir spaudos laisvės suvaržymų taip pat, kuriame klausė:

„1) Ar Ministeris Pirmininkas skaito, kad pamatinių Konstitucijos garantijos vietoje galima statyti vien tik administracijos nuožiūrą ir represijas?

2) Ar kovoje su spaudos laisve tinkamiausia priemonė yra vien tik baudos ir drausmės batalijonas?²¹

Ministras Pirmininkas E. Galvanauskas atsakė, jog tuomet, kai periodinė spauda naudojama kaip politinės kovos įrankis, nevengiama tokių metodų kaip demagogija, melas ir šmeižtas, todėl Vyriausybė turi su tuo kovoti. Tai kova ne su spaudos laisve, bet su spaudos nusižengimais.

Vis dėlto žurnalistų suėmimai ir sodinimai į kalėjimą vertė valdžią galvoti kokias priemones ir pagal kokį įstatymą reikia taikyti spaudai už melagingos informacijos skleidimą. Be to, 1919 m. kovo 5 d. priimtą Ypatingus valstybės apsaugos įstatymus skirtingų politinių pakraipų juristai galėjo aiškinti skirtingai: vieni aiškino, kad karo komendantai viršija savo įgaliojimus uždarydami laikraščius ir sodindami žurnalistus į kalėjimus, kiti – kad jie turi tokią teisę. Seimo Krašto apsaugos komisija 1924 m. vasario 22 d. Seimo posėdyje pasiūlė vietoj karo stovio panaiki-

²⁰ Redakcijai laiškas. // Vairas, 1923 11 22. Nr. 10. P. 23.

²¹ II Seimo stenogramos. 1923 12 04. Posėdis 46.

nimo 1919 m. kovo 5 d. Lietuvos valstybės tarybos priimtus Ypatingus valstybės apsaugos įstatymus pakeisti taip, kad įstatymas būtų aiškesnis, o iš tikrųjų norėjo įteisinti tuo metu galiojančią padėtį, kad karo komendantai turėtų daugiau teisių kovoje su opozicine spauda. Paskutiniame jo paragrafe buvo parašyta:

„Šių įstatų taisyklėms išvystyti karo komendantas gali leisti privers-
tinus įsakymus ir už jų nevykinimą administratyviniu keliu gali skirti
pinigines pabaudas ligi 5.000 litų ir bausti kalėjimu ligi 3 mėn. arba pa-
vartoti abidvi pabaudų“²².

Referentas kun. J. Steponavičius aiškino, kad tuo pakeitimu no-
rima, kad spaudai būtų taikomos lengvesnės baudos, o ne laikraščių
uždarymas.

Socialdemokratų atstovė Liuda Purėnienė teigė, kad šiuo pakeitimu
bus įteisinta tai, kas neteisėtai buvo daroma. Be to, ji pareiškė, kad tie
įstatymai buvo priimti tuo metu, kai vyko karas, o dabar taikos metu –
jie turi būti panaikinti. Kitame posėdyje buvo tęsiamas įstatymo projekto
svarstymas. Valstiečių liaudininkų atstovas advokatas Antanas Sugintas
taip pat aiškino, kad šis papildymas yra nereikalingas, nes apie spaudos
laisvę yra straipsnis Konstitucijoje, o bausmes už melagingų žinių plati-
nimą spaudoje taiko Baudžiamojo kodekso 263 I straipsnio priedas, taip
pat veikia 1919 m. gruodžio 17 d. priimtas Spaudos įstatymas²³. Jis teigė:

„Atsiminkite, kad pas mus spauda yra apverktinoje padėtyje, ir todėl
jai reikia duoti sąlygas plėstis, nes ji neturi reikšmės, kokią privalėtų tu-
rėti. Jeigu su komendanto pagalba nustatysite, kas galima rašyti, jeigu jūs
norit su komendanto pagalba įsakyti laikraščių redaktoriams, kad jie ne-
prisimintų apie valdžios darbus, o vien tik ditirambus sakytų, tai tuomet
laikraščiai nereikalingi, jų niekas neskaitys ir juos galima panaudoti tik
silkėms vynioti“²⁴.

A. Sugintui prieštaravo krikščionis demokratas Eliziejus Draugelis, pa-
reikšdamas, kad spauda nėra taip smarkiai varžoma, nes už Vyriausybės
narių įžeidimą neiškelta nei viena byla. Socialdemokratas Jeronimas
Plečkaitis pritarė liaudininkams, kad tokiu būdu spauda yra marinama,
tačiau kritikavo juos už įstatymų nesilaikymą. 1924 m. vasario 29 d. 72
Seimo posėdyje šis įstatymas buvo priimtas: už paskutinį paragrafą, su-

²² Ten pat. 1924 02 22. Posėdis 69.

²³ Ten pat. 1924 02 26. Posėdis 70.

²⁴ Ten pat.

teikiančią daugiau teisių komendantams, balsavo 33 atstovai, prieš – 16.

Tik 1924 m. gegužės d. Seime vėl pradėtas svarstyti karo stovio panaikinimo įstatymas. Įvairių frakcijų, taip pat ir krikščionių demokratų atstovų nuomone, tai, kad beveik pusėje Lietuvos apskričių ir Kauno mieste dar galioja karo stovio įstatymas, nenormalu. Socialdemokratų atstovė L. Purėnienė priminė, kad yra yra pateikti du projektai – vienas Vyriausybės, kitas – socialdemokratų, todėl socialdemokratams balsuos už pastarąjį, nes jis yra konkretesnis ir panaikina karo teismus ir visus įstatymus, susijusius su karo stoviu. Krikščionis demokratas E. Draugelis oponavo L. Purėnienei sakydamas, kad ji negali siūlyti projekto, atmesto Krašto apsaugos komisijos. Jis kritikavo socialdemokratų projektą, vadinamas jį „ištrauka iš proklamacijos“. Šio įstatymo priėmimas atidėtas. Sekančiu dienotvarkės punktu pasiūlytas sustiprintos apsaugos įstatymas, nes „mūsų vidaus padėtis ir užsienio padėtis mūsų sąlygose yra tokia, kad dar negalima būtų kraštą valdyti, einant bendrai normalių laikų įstatymais, bet reikalinga įvesti sustiprintos apsaugos padėtį“²⁵, – pabrėžė referentas kunigas J. Steponavičius. Pagal šį įstatymą, vietose, kur bus jis paskelbtas vidaus reikalų ministras turės teisę: 1) išsiųsti čia nepageidaujamus asmenis, 2) suimti juos visam sustiprintos apsaugos laikui, 3) sustabdyti draugijų, bendrovių ar sąjungų veiklą, uždaryti prekybos ar pramonės įmones, 4) uždrausti vienkartinių ir periodinių leidinių spausdinimą, 5) uždrausti daryti mitingus ir susirinkimus, 6) leisti valstybės tvarkai apsaugoti privalomus įsakymus. Sustiprintos apsaugos stovis galės veikti ne ilgiau, akip 6 mėnesius. Šį įstatymo projektą kritikavo žydų frakcijos atstovai, o socialdemokratė L. Purėnienė pareiškė, kad jis yra nurašytas iš carinės Rusijos įstatymų ir visiškai nereikalingas, todėl pasiūlė jo nesvarstyti. Liaudininkas K. Grinius nuogastavo, kad „diktatoriui duodama čia labai plati valdžia ir, tai yra valsrtlybei pavojingas, rizikingas dalykas [...]“, todėl siūlė šį projektą perduoti svarstyti Administracijos ir savivaldybių komisijai. Nepaisant socialdemokratų prieštaravimų šis įstatymas su nedideliais pataisymais buvo priimtas 1925 m. gegužės 19 d. 182 Seimo posėdyje.. Už šį įstatymą balsavo 31, prieš – 28 Seimo nariai²⁶.

1925 m. birželio 12 d. 188 posėdyje socialdemokratų atsovė L. Purėnienė pasiūlė įtraukti į darbotvarkę karo stovio nuėmimo įstaty-

²⁵ II Seimo stenogramos. 1924 05 06. Posėdis 93.

²⁶ Ten pat. 1925 05 19. Posėdis 182.

mo svarstymą, tačiau dauguma atmetė šį pasiūlymą.

Ypač karštai ir triukšmingai Seime 1925 m. birželio 19 d. 191 posėdyje buvo svarstomas Spaudos įstatymo pakeitimas. Referentas kunigas Adomas Vilimas šį pakeitimą pristatė kaip nereikšmingą papildymą, kuris nurodė vietoj privalomų 8 egzempliorių laikraščio pateikti Vidaus reikalų ministerijai ir apskrities viršininkui 10 egzempliorių, taip pat sukonkretinta, kad bylas teismuose dėl spaudos nusikalstamų darbų galės kelti administracija, apskrities ar miestų ir apskrities viršininkai. Liaudininkų lyderis M. Sleževičius šiame pakeitime įžiūrėjo naują spaudos laisvės suvaržymą, piktindamasis, kad pamažu Lietuva darosi policinė valstybė. Jam pritarė liaudininkas Zigmas Toliušis, kuris pareiškė, kad nei vienas nusikaltimas nesusilaukia tokių kovos priemonių kaip spauda. Be to, kadangi visa spauda leidžiama Kaune, kur veikia karo stovis ir veikia visi privalomieji įsakymai bei cenzūra, tai ji niekada nebuvo laisva. Redaktoriai yra sodinami į kalėjimus, išstremiami, jiems iškeliamos bylos. Krikščionys demokratai oponavo liaudininkams, vadindami spaudai taikomas bausmes švelniomis arba visai neveikiančiomis. Socialdemokratai kaltino krikščionis demokratų įvedant diktatūrą. Svarstant šį įstatymo pakeitimą 1925 m. birželio 20 d. 192 posėdyje socialdemokratas K. Bielinis įsikirščiaęs pavadino krikščionis demokratų „šlamštu“ ir buvo pirmininko pašalintas vienam posėdžiui iš Seimo²⁷. Jam nepaklusus, buvo iškviesta policija. Seime kairiosios frakcijos sukėlė triukšmą, reikalaudamos išvesti policiją. Toliau posėdyje kalbėję liaudininkai užgauliojo krikščionis demokratų ir žadėjo kvieisti visuomenę protestuoti prieš spaudos laisvės varžymą. Policijos pakvietimas į Seimą labai papiktino kairiąsias Seimo frakcijas, todėl tolesnis šio įstatymo svarstymas kitame posėdyje taip pat vyko triukšmingai. Liaudininkų atstovas Ignas Lapinskas buvo išvestas policijos, K. Grinius, išaiškino visos Europos cenzūros istoriją, nesitraukė iš tribūnos prašydamas valanda lpratęsti jam skirtą laiką. Pirmininkas iškviėtė antstolį, kad išvestų K. Grinių iš salės. Kairieji triukšmavo, beldė kėdėmis ir neleido posėdžiauti. Po pertraukos spaudos pakeitimo įstatymas buvo priimtas.

Prie karo stovio panaikinimo įstatymo Seimas grįžo tik 1925 m. spalio 27 d. posėdyje, kuriame šis įstatymas buvo skaitomas II kartą, tačiau tolesnis įstatymo svarstymas buvo vilkinamas. 1926 m. vasario 9 d.,

²⁷ Ten pat. 1925 06 20. Posėdis 192.

pradedant naują sesiją ir renkant prezidiumą, krikščionių blokui suskilus, Seimo Pirmininku neilgam išrinktas liaudininkas Jonas Staugaitis. Opozicija tuo pasinaudojo ir sekančiame posėdyje pradėjo svarstyti karo stovio atšaukimo įstatymo projektą III skaitymu. Po ilgų diskusijų LKDP siūlymu įstatymo projektas vėl gražintas teisių komisijai tam tikriems patikslinimams²⁸. Prie šio įstatymo II Seimas daugiau negrįžo.

Rinkimus į III Seimą laimėjus kairiosioms partijoms, 1926 m. birželio 17 d. buvo priimtas karo stovio panaikinimo įstatymas, pagal kurį dalyje apskričių ir Kauno mieste išlikęs karo stovis buvo panaikintas, išskyrus kilometro pločio zoną prie demarkacinės linijos²⁹. Krikščionys demokratai norėjo zoną padidinti iki 10 kilometrų, atidėti jo priėmimą, tačiau 43 balsais už ir 20 balsų prieš šis įstatymas buvo priimtas. III seimas 1926 m. liepos 9 d. 18 posėdyje pakeitė ir spaudos įstatymą, pavedant spaudos leidinių likimą spręsti teismui, o ne apskrities viršininkui³⁰. Posėdžio metu buvęs vidaus reikalų ministras krikščionis demokratas Antanas Endziulaitis citavo II Seimo posėdžių stenogramas su liaudininkų kalbų ištraukomis, įrodinėdamas, kad jų siūlomas projektas beveik nesiskiria nuo krikščionių demokratų. Nuėmus spaudos suvaržymus, šia laisve pasinaudojo opozicijoje atsidūrusi krikščionių demokratų partija, kuri ėmėsi nevaržomai kritikuoti liaudininkų Vyriausybės darbus. Vyriausybės klaidos, arši jų kritika sudarė palankias sąlygas 1926 m. kariniam perversmui.

IŠVADOS

Beveik visą parlamentarizmo laikotarpį spauda buvo varžoma, nes buvo taikomi karo padėties ir kiti su tuo susiję įstatymai.

Karo stovio įstatymas, kuris buvo reikalingas karo metu, vėliau daugumą turėjusių krikščionių demokratų buvo naudojamas kovai prieš opozicijos spaudą.

Opozicinės partijos spaudą naudojo kaip politinės kovos įrankį, nevengdamos melo ir šmeižto, dažnai griaudamos visuomenės pasitikėjimą Seimu ir Vyriausybe.

Carinės Rusijos okupacija ir lietuviškos spaudos draudimas paliko

²⁸ II SS. 1926 02 12, 193 Posėdis; 1926 02 23, 235 posėdis.

²⁹ III SS. 1926 06 17. 9 posėdis.

³⁰ III SS. 1926 07 09. 18 posėdis.

pėdsaką lietuvių visuomenės sąmonėje: nebuvo demokratijos ir parlamentarizmo tradicijų, todėl visuomenė nemokėjo naudotis demokratišomis laisvėmis, o konservatyvus krikščionių demokratų blokas bijojo leisti jomis naudotis.

Parliamentarianism and Censorship (1920-1926)

Summary

The author examines how public information was handled during the modern period of Lithuanian parliamentarianism (1920–1926). Conditions are analyzed as to why over the course of several years, the Lithuanian parliament did not end censorship and what meaning the application of censorship had on society’s consciousness.

The author reminds the reader how the introduction of martial law had serious consequences on certain democratic rights – specifically noting those restraints on the press and public gatherings. The newspaper, *Socialdemokratas* [The Social Democrat] criticized on several occasions the hardships caused by military law. *Socialdemokratas* wrote a great deal about self-rule imposed by both commandants and the Surveillance Department during the period of martial law. Odd as it may be, articles of *Socialdemokratas* contained writhing attacks particularly critical of the government. In truth, the paper was often “blotted” with empty, white spaces – where the censors had crossed out sentences or entire paragraphs. Such was the fate of another oppositional party paper, *Tauta* [The Nation], the party paper of Nation’s Progress [Tautos Pažanga].

War with Poland had made Lithuanian papers one and the same, calling on the people of Lithuania to war against Poland’s legions. At that time the existence of martial law was comprehensible. But as the threat of war dissipated, the oppositional party, the Social Democrats, began to seek an end to martial law. Behind closed doors, the government debated the freedom of the press. On September 16, 1921, the Social Democrat fraction presented the prime-minister an inquiry into the matter. When answering the inquiry, Prime Minister Kazys Grinius declared that the war for independence had not finished and for this reason martial law could not be revoked. In his opinion, the press had at that time a sufficient amount of freedom.